

MARIUS TELEA

Istoria și spiritualitatea Imperiului Bizantin

~ I ~

Istoria Imperiului Bizantin

*Carte tipărită cu binecuvântarea
Înaltpreasfințitului Părinte IRINEU,
Arhiepiscop al Alba Iuliei*

Ediția
REÎNTREGIREA

Alba Iulia, 2021

CUPRINS

CUVÂNT ÎNAINTE	13
CUVÂNTUL AUTORULUI	17
LISTA DE ABREVIERI	19
INTRODUCERE:	
NOȚIUNEA, OBIECTUL, IMPORTANȚA ȘI ACTUALITATEA ISTORIEI, CULTURII ȘI SPIRITUALITĂȚII BIZANTINE	23
- Bibliografie	28
CAPITOLUL I:	
NOȚIUNILE DE BAZĂ ALE TERMINOLOGIEI BIZANTINE. PERIODIZAREA ISTORIEI, CULTURII ȘI SPIRITUALITĂȚII BIZANTINE	29
I.1. NOȚIUNILE DE BIZANTINOLOGIE, IMPERIU BIZANTIN, BIZANȚ, BIZANTIN, RHOMEI, ROMANIA.....	29
I.2. PERIODIZAREA ISTORIEI IMPERIULUI ROMAN	32
I.3. PERIODIZAREA ISTORIEI, CULTURII ȘI SPIRITUALITĂȚII BIZANTINE.....	34
I.4. ETAPELE ISTORIEI RAPORTURILOR ROMÂNNO-BIZANTINE	40
- Bibliografie	41
CAPITOLUL II:	
ISTORICUL CERCETĂRILOR DE BIZANTINOLOGIE	45
REVISTE ȘI PERIODICE DE BIZANTINOLOGIE.....	85
- Bibliografie	89
CAPITOLUL III:	
CONTRIBUȚII ROMÂNEȘTI ÎN DOMENIUL ISTORIEI, CULTURII ȘI SPIRITUALITĂȚII BIZANTINE	95
DIRECȚII ȘI ORIENTĂRI ACTUALE ALE CERCETĂRILOR DE BIZANTINOLOGIEI DIN ROMÂNIA	137
- Bibliografie	143
CAPITOLUL IV:	
CADRUL ISTORICO-GEOGRAFIC AL IMPERIULUI BIZANTIN	155
- Bibliografie	162
CAPITOLUL V:	
IMPĂRĂTUL CONSTANTIN CEL MARE - FONDATORUL IMPERIULUI BIZANTIN	167
V.1. CARACTERISTICILE GENERALE ALE EPOCII	167
V.2. DIOCLEȚIAN ȘI SISTEMUL TETRARHIEI	167

V.3. REFORMELE LUI DIOCLEȚIAN	171
V.4. DOMNIA LUI CONSTANTIN CEL MARE. LUPTELE PENTRU PUTERE	174
V.4.1. Raporturile lui Constantin cu Licinius	177
V.4.2. Constantin, unic conducător al Imperiului	179
V.4.3. Întemeierea Constantinopolului	180
V.4.4. Reformele lui Constantin cel Mare	186
V.4.4.1. În administrație.....	186
V.4.4.2. În armată	192
V.4.4.3. În economie și finanțe	194
V.4.4.4. În legislație	196
V.4.5. Politica religioasă a lui Constantin cel Mare.....	197
V.4.5.1. Între anii 306-312.....	197
V.4.5.2. Între anii 312-324.....	198
V.4.5.2.1. <i>Edictul de la Milan (313)</i>	204
V.4.5.2.2. <i>Constantin cel Mare și Biserica creștină</i>	206
V.4.5.2.3. <i>Donația lui Constantin</i>	207
V.4.5.2.4. <i>Controversa donatistă</i>	212
V.4.5.3. Între anii 324-337	213
V.4.5.3.1. <i>Sinodul I Ecumenic de la Niceea (325)</i>	214
V.4.5.3.2. <i>Pelerinajul Sfintei Elena la Ierusalim</i>	216
V.4.5.3.3. <i>Urmările convertirii lui Constantin cel Mare</i>	216
V.4.6. Activitatea la Dunărea de Jos	216
V.4.7. Sfârșitul vieții lui Constantin cel Mare și botezul său creștin	218
V.4.8. Urmașii lui Constantin cel Mare.....	221
V.4.8.1. Restaurarea păgânismului sub împăratul Iulian Apostatul.....	224
V.4.8.2. Succesorii lui Iulian Apostatul: Iovian, Valentinian I și Valens	226
V.4.8.2.1. <i>Politica religioasă a lui Valens</i>	229
V.4.8.2.2. <i>Ultimii ani ai domniei lui Valens</i>	230
• Bibliografie	231
CAPITOLUL VI:	
EPOCA LUPTELOR HRISTOLOGICE ȘI INVAZIILE BARBARE	253
VI.1. LUPTELE HRISTOLOGICE	253
VI.2. CRIZA PROVOCATĂ DE INVAZIA BARBARILOR (MARILE MIGRAȚII BARBARE)	262
• Bibliografie	270
CAPITOLUL VII:	
TEODOSIE I - TRIUMFUL CREȘTINISMULUI ÎN IMPERIU. URMAȘII LUI	287
VII.1. CARACTERISTICILE GENERALE ALE EPOCII	287
VII.2. UZURPĂRILE DIN PARTEA OCCIDENTALĂ A ÎMPERIULUI	290
VII.3. POLITICA RELIGIOASĂ A LUI TEODOSIE I	290

VII.3.1. Sinodul al II-lea Ecumenic de la Constantinopol (381)	291
VII.3.2. Măsuri împotriva păgânilor	292
VII.3.3. Conflictul dintre Teodosie I și Sfântul Ambrozie al Milanului. Evenimentele de la Callinicum și Tesalonic.....	293
VII.4. MOARTEA LUI TEODOSIE I. ÎMPĂRȚIREA IMPERIULUI.....	296
VII.5. SUCCESORII LUI TEODOSIE I: ARCADIUS ȘI HONORIUS	297
• Bibliografie.....	300

CAPITOLUL VIII:

TEODOSIE AL II-A - ACTIVITATEA SA LEGISLATIVĂ ȘI EDILITARĂ.

REORGANIZAREA ÎNVĂȚĂMÂNTULUI SUPERIOR.

SINODUL AL III-LEA ECUMENIC DE LA EFES (431)	311
VIII.1. CARACTERISTICILE GENERALE ALE EPOCII	311
VIII.2. DOMNIA LUI TEODOSIE AL II-LEA. POLITICA SA EXTERNĂ	312
VIII.3. POLITICA INTERNĂ	314
VIII.4. POLITICA RELIGIOASĂ	316
• Bibliografie	317

CAPITOLUL IX:

BIZANȚUL DE LA MIJLOCUL SECOLULUI AL V-LEA LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL VI-LEA.

ÎMPĂRĂȚII MARCIAN, LEON I, ZENON ȘI ANASTASIUȘ I. POLITICA LOR RELIGIOASĂ.

SINODUL AL IV-LEA ECUMENIC DE LA CALCEDON (451)	325
• Bibliografie	336

CAPITOLUL X:

DOMNIA LUI IUSTINIAN I. SITUAȚIA IMPERIULUI BIZANTIN ÎN SECOLUL AL VI-LEA..... 345 |

X.1. ASCENSIUNEA DINASTIEI IUSTINIENE	345
X.2. CARACTERUL, CONCEȚIA POLITICĂ ȘI ANTURAJUL LUI IUSTINIAN	347
X.3. POLITICA INTERNĂ A LUI IUSTINIAN	349
X.3.1. Răscoala NIKAI	349
X.3.2. Opera edilitară	350
X.3.3. Opera legislativă	351
X.3.4. Reformele administrative.....	353
X.4. POLITICA EXTERNĂ A LUI IUSTINIAN	355
X.4.1. Războiul cu persii. „Pacea eternă”	355
X.4.2. Recucerirea regatului vandal din Africa de Nord	356
X.4.3. Recucerirea regatului ostrogot din Italia	356
X.4.4. Recucerirea Spaniei vizigote	357
X.4.5. Activitatea la Dunărea de Jos.....	358
X.5. POLITICA RELIGIOASĂ A LUI IUSTINIAN.	
SINODUL AL V-LEA ECUMENIC DE LA CONSTANTINOPOL (553)	360
X.6. SFĂRȘITUL LUI IUSTINIAN ȘI SUCCESORII SĂI	365
• Bibliografie	370

CAPITOLUL XI:

**DINASTIA HERACLIDĂ. PERICOLUL ARAB ȘI TRANSFORMĂRILE
DIN IMPERIU ÎN SECOLUL AL VII-LEA (610-717)**

XI.1. CARACTERISTICILE GENERALE ALE EPOCHII.....	385
XI.2. REFORMELE ADMINISTRATIVE ȘI REORGANIZAREA ARMATEI ÎN TIMPUL ÎMPĂRATULUI HERACLIUS I	386
XI.3. REDRESAREA IMPERIULUI ÎN TIMPUL LUI HERACLIUS I. CONFLICTELE CU PERȘII.....	388
XI.4. APARIȚIA PERICOLULUI ARAB. ISLAMUL.....	393
XI.5. SITUAȚIA RELIGIOASĂ A IMPERIULUI ÎN TIMPUL LUI HERACLIUS I. DECRETUL „EKTHESIS”	395
XI.6. MOARTEA LUI HERACLIUS I. SUCCESORII SĂI ȘI PROBLEMELE POLITICE ȘI RELIGIOASE ALE IMPERIULUI. DECRETUL „TYPOS”. SINODUL AL VI-LEA ECUMENIC DE LA CONSTANTINOPOL (680-681)	397
• Bibliografie	412

CAPITOLUL XII:

ÎMPĂRAȚII ISAURIENI ȘI AMORIENI ȘI CRIZA ICONOCLASTĂ (717-867)

XII.1. CARACTERISTICILE GENERALE ALE EPOCHII	423
XII.2. REVIGORAREA IMPERIULUI ÎN TIMPUL PRIMILOR DOI ÎMPĂRAȚII ISAURIENI, LEON AL III-LEA ȘI CONSTANTIN AL V-LEA	423
XII.2.1. Politica externă	424
XII.2.2. Reformele interne. Legislația lui Leon al III-lea	425
XII.2.3. Politica religioasă. Iconoclasmul. Prima fază a crizei iconoclaste (726-780)	427
XII.2.3.1. Originea și evoluția curentului antiiconic până la dinastia isauriană	428
XII.2.3.2. Iconoclasmul în timpul împăraților Leon al III-lea și Constantin al V-lea. Sinodul iconoclast de la Hihereia (754).....	431
XII.2.3.3. Domnia lui Constantin al V-lea (741-775). Criza iconoclastă la apogeul ei	437
XII.3. SUCCESORII LUI CONSTANTIN AL V-LEA: LEON AL IV-LEA CHAZARUL, CONSTANTIN AL VI-LEA ȘI MAMA SA, IRINA. VICTORIA ICONODULILOR (780-802). SINODUL AL VII-LEA ECUMENIC DE LA NICEEA (787).....	440
XII.4. FAZA A DOUA A CRIZEI ICONOCLASTE (802-843).....	445
XII.5. POLITICA INTERNĂ ȘI EXTERNĂ A IMPERIULUI ȘI REFACEREA MONARHIEI (802-867)	449
XII.6. RENAȘTEREA ÎNVĂȚĂMÂNTULUI ȘI A CULTURII	456
XII.7. PROBLEME RELIGIOASE. BISERICA BIZANTINĂ ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL IX-LEA. PATRIARHII IGNATIE ȘI FOTIE.....	457
• Bibliografie	461

CAPITOLUL XIII:

APOGEUL STATULUI BIZANTIN SUB ÎMPĂRAȚII MACEDONENI (867-1081)

XIII.1. CARACTERISTICILE GENERALE ALE EPOCHII	481
---	-----

XIII.2. UZURPATORI ȘI LEGITIMI PE TRONUL IMPERIAL	482
XIII.3. POLITICA EXTERNĂ A ÎMPĂRAȚILOR MACEDONENI (867-1025).....	498
XIII.3.1. Amenințarea arabă.....	498
XIII.3.2. Anihilarea pericolului bulgar	502
XIII.3.3. Politica macedoneană în Occident	507
XIII.4. CREȘTEREA PRESTIGIULUI EXTERN AL BISERICI BIZANTINE.	
MISIUNILE DE CREȘTINARE ALE POPOARELOR SLAVE ÎN SECOLELE IX-X.	
ACTIVITATEA SFINȚILOR CONSTANTIN-CHIRIL ȘI METODIE.....	509
XIII.4.1. Creștinarea slavilor.....	509
XIII.4.2. Creștinarea chazarilor	511
XIII.4.3. Creștinarea moravilor	511
XIII.4.4. Creștinarea bulgarilor	514
XIII.4.5. Creștinarea sârbilor.....	516
XIII.4.6. Creștinarea ungurilor	518
XIII.4.7. Creștinarea rușilor	522
XIII.5. ORGANIZAREA MONAHISMULUI LA MUNTELE ATHOS	525
XIII.6. MAREA SCHISMĂ (1054)	531
XIII.7. DECĂDEREA IMPERIULUI SUB URMAȘII LUI VASILE AL II-LEA.	
CRIZA SECOLULUI AL XI-LEA	534
- Bibliografie	542

CAPITOLUL XIV:

REGIMUL ARISTOCRAȚIEI MILITARE. DINASTIA COMNENILOR (1081-1185)

XIV.1. CARACTERISTICI GENERALE.	
SITUAȚIA SOCIAL-ECONOMICĂ A IMPERIULUI.	
CONTEXTUL POLITIC EXTERN	567
XIV.2. FEUDALISMUL BIZANTIN ȘI INSTITUȚIILE SALE:	
PRONOIA ȘI CHARISTIKION-UL	569
XIV.3. POLITICA RELIGIOASĂ A COMNENILOR.....	572
XIV.4. ORGANIZAREA DE STAT.....	575
XIV.5. BIZANȚUL ȘI FENOMENUL CRUCIAT	576
XIV.6. REPREZENTANȚII DINASTIEI	579
- Bibliografie	588

CAPITOLUL XV:

DINASTIA ANGHELILOR (1185-1204). RĂSCOALA ASĂNEȘTILOR ȘI CREAREA IMPERIULUI

VLAHO-BULGAR (1186-1396). CRUCIADA A IV-A (1202-1204) ȘI DETURNAREA EI.

DINASTIA LASCARIZILOR (1205-1258)

XV.1. ANGHELII ȘI RĂSCOALA ASĂNEȘTILOR	599
XV.2. CRUCIADA A IV-A (1202-1204).	
DETURNAREA EI ȘI ÎMPĂRȚIREA IMPERIULUI	603
XV.3. COMPROMITEREA UNEI IDEI: DETURNAREA CRUCIADEI A IV-A	607
XV.4. STATELE LATINE ȘI FORMAȚIUNILE STATALE GRECEȘTI DE LA	
NICEEA, TRAPEZUNT ȘI EPIR. DINASTIA LASCARIDĂ (1205-1258)	608
XV.5. SITUAȚIA BISERICII ORTODOXE BIZANTINE ÎN TIMPUL	
IMPERIULUI LATIN DE CONSTANTINOPOL (1204-1261)	615

XV.6. RECUCERIREA CONSTANTINOPOLULUI DE CĂTRE GRECI (1261)	621
· Bibliografie	623

CAPITOLUL XVI:

BIZANȚUL ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XII-LEA ȘI ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XV-LEA DINASTIA PALEOLOGILOR (1258-1453)	635
XVI.1. SITUAȚIA INTERNĂ ȘI CEA EXTERNĂ A IMPERIULUI	635
XVI.2. IMPERIUL BIZANTIN ÎN TIMPUL ÎMPĂRATULUI MIHAIL AL VIII-LEA PALEOLOGUL	636
XVI.3. CONCILIUL DE LA LYON (1274) ȘI EȘECUL ÎNCERCĂRII DE REFACERE A UNITĂȚII CREȘTINE	641
XVI.4. SCHIMBĂRI DEMOGRAFICE ÎN ASIA MICĂ. APARIȚIA TURCILOR OTOMANI	645
XVI.5. ÎMPĂRATUL ANDRONIC AL II-LEA PALEOLOGUL. PRIMELE CONFLICTE CU TURCII OTOMANI	646
XVI.5.1. Respingerea unirii religioase de la Lyon	647
XVI.5.2. Raporturile cu Genova și Venetia	649
XVI.5.3. Ascensiunea Serbiei	649
XVI.5.4. Un factor agravant în viața internă: almugavarii	650
XVI.6. PERIOADA RĂZBOAIELOR CIVILE ÎN IMPERIUL BIZANTIN	652
XVI.6.1. Prima fază a războaielor civile (1321-1328)	652
XVI.6.2. Domnia împăratului Andronic al III-lea Paleologul O resurrecție spirituală: mișcarea isihastă	654
XVI.6.3. Faza a doua a războaielor civile (1341-1347)	658
XVI.7. DOMNIA ÎMPĂRATULUI IOAN AL VI-LEA CANTACUZINO. TRIUMFUL ISIHASMULUI	660
· Bibliografie	663

CAPITOLUL XVII:

BIZANȚUL ȘI STATELE BALCANICE ÎN FAȚA OFENSIVEI OTOMANE (1355-1402)	677
XVII.1. BIZANȚUL ȘI PENINSULA BALCANICĂ LA SFÂRȘITUL RĂZBOAIELOR CIVILE	677
XVII.2. ÎMPĂRATUL IOAN AL V-LEA PALEOLOGUL ȘI EȘECUL CRUCIADELOR ANTIOTOMANE (1355-1389)	678
XVII.3. BIZANȚUL ȘI ÎNCHEIEREA PROCESULUI DE CONSTITUIRE A IMPERIULUI OTOMAN (1389-1402)	682
· Bibliografie	685

CAPITOLUL XVIII:

PRĂBUȘIREA IMPERIULUI BIZANTIN	691
XVIII.1. CRIZA OTOMANĂ ȘI PRELUNGIREA AGONIEI BIZANȚULUI (1402-1421)	691
XVIII.2. SINODUL UNIONIST DE LA FERRARA-FLORENȚA (1438-1439)	694
XVIII.3. ULTIMELE ÎNCERCĂRI DE REZISTENȚĂ ÎN FAȚA TURCILOR OTOMANI	697
XVIII.4. BISERICA BIZANTINĂ ÎN ULTIMUL DECENIU DE EXISTENȚĂ A IMPERIULUI BIZANTIN	698

XVIII.5. CĂDEREA CONSTANTINOPOLULUI (1448-1453)	700
XVIII.6. MITUL CELEI DE-A TREIA ROME	707
· Bibliografie	711

ANEXE	725
1. TABEL CRONOLOGIC CU CELE MAI IMPORTANTE EVENIMENTE DIN ISTORIA BIZANTINĂ	727
2. GLOSAR DE TERMENI BIZANTINI	737
3. DOCUMENTE, ACTE ȘI DECRETE BIZANTINE	763
4. LISTELE ÎMPĂRAȚILOR ROMANI, BIZANTINI ȘI A SUVERANILOR DIN APUS	849
5. ALȚI SUVERANI DIN EPOCA BIZANTINĂ	860
6. LISTA PATRIARHILOR (EPISCOPI, ARHIEPISCOPI) DE CONSTANTINOPOL	870
7. LISTA EPISCOPILOR ROMEI	875
8. SITE-URI WEB	882

INTRODUCERE

NOȚIUNEA, OBIECTUL, IMPORTANȚA ȘI ACTUALITATEA ISTORIEI, CULTURII ȘI SPIRITUALITĂȚII BIZANTINE

Ne propunem în această lucrare să prezentăm problemele de bază ale istoriei, culturii, civilizației și spiritualității bizantine, punând un accent mai mare pe aspectele religioase, care au marcat existența statului bizantin, conștienți fiind de faptul că marile frământări apărute în acest domeniu au avut implicații majore asupra vieții politice, economice și sociale din Imperiul Bizantin în timpul existenței sale milenare (324-1453). În același timp, vom pătrunde adânc în aspectele de bază ale vieții bizantine, cu scopul de a sesiza factorii care au favorizat sau determinat evoluția și etapele care au dus la crearea unui stat bizantin puternic, cu o civilizație, cultură și spiritualitate superioare oricăror altor state și, în sfârșit, vom evidenția și cauzele decăderii sale. Incursiunea în istoria bizantină ne va fi de folos pentru înțelegerea unor fapte general umane, valabile în toate timpurile. Se va dovedi o dată în plus că ceea ce au spus anticii despre istorie, începând cu marele om politic și istoric atenian Tucidide (c. 460-398 î. Hr.), și anume, că ea este un *folos (câștig) pentru toate timpurile, un bun pentru totdeauna* (κτῆμα ἐς αἰεί), o călăuză în viață, este adevărat.

Bizantinologia este o ramură a științelor istorice (*știință diacronică* = care privește, expune și tratează fenomenele în mod evolutiv, în timp) care se ocupă cu istoria, evoluția și caracteristicile culturii și civilizației părții de Răsărit a Imperiului Roman. O componentă importantă a acestei științe o constituie istoria Bizanțului, care constituie prima parte a lucrării. Deși ne vom referi numai la perioada de existență istorică a Imperiului Bizantin, sfera de cuprindere a civilizației și culturii bizantine, care va face obiectul celei de-a doua părți, depășește cu mult cadrul strict temporal dar și spațial al acestei perioade. Supraviețuirea civilizației bizantine chiar propriei sale istorii dovedește vitalitatea spirituală, inepuizabilitatea resurselor de regenerare și a concepției pe care s-a bazat – credința creștină ortodoxă – din a cărei sevă s-a alăptat. Studiarea istoriei și culturii bizantine are, deci, o deosebită importanță în realizarea unei imagini cât mai veridice asupra sensului dezvoltării întregului spațiu sud-est european, mai exact a țărilor de pe malul Mării Mediterane și a Mării Negre.

Istoria bizantină a început odată cu crearea noii Rome (330), pe malurile Bosforului, care a decis ca întemeietorul ei, Constantin să-i poarte numele și a sfârșit prin cucerirea Constantinopolului de către otomani, la 29 mai 1453. Atunci când a pus bazele noii capitale, împăratul s-a gândit la o apropiere de frontierele cele mai amenințate, Dunăre și Eufrat, fără a avea în vedere crearea unui nou Imperiu. Din punct de vedere cronologic Bizanțul a succedat Imperiului Roman deschizând

o eră nouă. Chiar dacă în structura sa a păstrat o serie de norme ce au susținut edificiul imperial roman, evoluția sa ulterioară ne descoperă o direcție diferită. De asemenea, Bizanțul se înscrie pe coordonatele elenismului, orizont cu deschidere amplă spre antichitate, reprezentând o sinteză la alcătuirea căreia au contribuit factori și valori aparținând unor culturi diverse.

Între statele Evului Mediu, Imperiul Bizantin ocupă o poziție specială și unică. Bizanțul nu a fost un nou stat, iar istoria bizantină nu reprezintă un nou început, nici ca schimbare, nici ca evoluție. Bizanț însemna Roma. Acest imperiu pe care din epoca modernă îl numim cu un astfel de apelativ comod nu a fost nici măcar rezultatul împărțirii Imperiului Roman, deoarece, juridic vorbind, imperiul nu a fost împărțit niciodată, ci doar administrativ, întrucât stăpânirea romană devenise prea întinsă.

Până în ultimele sale clipe, statul bizantin – *Imperium Romanum* sau βασιλεία τῶν Ῥωμαίων – a fost conștient de legătura sa cu vechea Romă. Fiecare cetățean al acestui imperiu se simte și se numește roman – *Romanus* sau Ῥωμαίος, conducătorii săi se consideră împărați romani, ca urmași și moștenitori ai cezarilor romani. Ei și sunt împărații romani de drept, nicidecum moștenitorii împăraților Romei, într-o succesiune directă și neîntreruptă – în ciuda uzurpărilor de tot felul și a schimbării dinastiilor – de la Iulius Cezar și Octavian Augustus până la Constantin al XI-lea Paleologul. Dreptul roman a rămas în toate timpurile baza jurisdicției sale. Prin ideea de stat romană s-a putut păstra Imperiul care era atât de eterogen sub raport etnic.

Și statele barbare create pe teritoriul său au recunoscut realitatea Imperiului. Pentru creștinism acest Imperiu a fost de însemnătate covârșitoare. Abia existența sa a creat posibilitatea rapidei răspândiri a creștinismului, căci aici au trăit Părinții Bisericii. Ca moștenitor al Imperiului Roman, Bizanțul se dorește a fi singurul Imperiu, să stăpânească peste toate țările care au aparținut vreodată Imperiului și care intră de acum în ecumenia creștină. Noua Romă, Bizanțul, a preluat gloria, dar și povara vechii Rome. Între istoria romană și istoria bizantină nu există o ruptură. Istoria Bizanțului apare ca o continuare firească a istoriei romane până la încercarea lui Iustinian de a reface unitatea Imperiului. Istoria bizantină este continuatoarea celei romane, după cum statul bizantin a însemnat dezvoltarea Imperiului Roman.

Cu cât ne îndepărtăm însă cronologic de bazele inițial romane, ne întâmpină două elemente fundamentale: grecizarea și creștinarea Imperiului. Retragerea Imperiului din vest în răsăritul elenistic și creștinarea au fost factorii transformării treptate a Imperiului Roman în Imperiu Bizantin.

Concepția superioară asupra statului rezida în împărat: el întruchipa Imperiul; demnitatea sa era personală și neîngrădită. Persoana sacră a împăratului constituie însuși conceptul întregii puteri a statului. Ceea ce numim *cezarpapism* a fost în realitate o perpetuare a concepției antice care excludea o autonomie a sferei religioase a vieții. În Bizanț ca și în Occident, Biserica s-a impus ca forță autonomă față de împărat, dar precumpănirea suveranului față de Biserică a fost o trăsătură permanentă a istoriei bizantine. Acest fapt îl exprimă cel mai bine o scrisoare a patriarhului Antonie al IV-lea al Constantinopolului (1389-1390; 1391-1397) adresată cneazului Vasile I al Moscovei (1389-1425), în anul 1394: „*Sacru împărat nu este cum sunt ceilalți conducători. El este uns cu mirul cel mare și este consacrat basileus și autocrator al Romanilor, adică al tuturor creștinilor*”¹.

Noțiunea de *Bizantinologie* este strâns legată de termenii βυζάντιος (derivat de la orașul Βυζάντιον) și λόγος, însemnând știința care cercetează realitățile

¹ Dimitri OBOLENSKI, *Un Commonwealth medieval: Bizanțul. Europa de Răsărit, 500-1453*, traducere: Claudia DUMITRIU, postfață: Nicolae-Șerban TANAȘOCA, București, Editura Corint, 2002, p. 290.

o eră nouă. Chiar dacă în structura sa a păstrat o serie de norme ce au susținut edificiul imperial roman, evoluția sa ulterioară ne descoperă o direcție diferită. De asemenea, Bizanțul se înscrie pe coordonatele elenismului, orizont cu deschidere amplă spre antichitate, reprezentând o sinteză la alcătuirea căreia au contribuit factori și valori aparținând unor culturi diverse.

Între statele Evului Mediu, Imperiul Bizantin ocupă o poziție specială și unică. Bizanțul nu a fost un nou stat, iar istoria bizantină nu reprezintă un nou început, nici ca schimbare, nici ca evoluție. Bizanț însemna Roma. Acest imperiu pe care din epoca modernă îl numim cu un astfel de apelativ comod nu a fost nici măcar rezultatul împărțirii Imperiului Roman, deoarece, juridic vorbind, imperiul nu a fost împărțit niciodată, ci doar administrativ, întrucât stăpânirea romană devenise prea întinsă.

Până în ultimele sale clipe, statul bizantin – *Imperium Romanum* sau *Βασιλεία τῶν Ῥωμαίων* – a fost conștient de legătura sa cu vechea Romă. Fiecare cetățean al acestui imperiu se simte și se numește roman – *Romanus* sau *Ῥωμαῖος*, conducătorii săi se consideră împărați romani, ca urmași și moștenitori ai cezarilor romani. Ei și sunt împărații romani de drept, nicidecum moștenitorii împăraților Romei, într-o succesiune directă și neîntreruptă – în ciuda uzurpărilor de tot felul și a schimbării dinastiilor – de la Iulius Cezar și Octavian Augustus până la Constantin al XI-lea Paleologul. Dreptul roman a rămas în toate timpurile baza jurisdicției sale. Prin ideea de stat romană s-a putut păstra Imperiul care era atât de eterogen sub raport etnic.

Și statele barbare create pe teritoriul său au recunoscut realitatea Imperiului. Pentru creștinism acest Imperiu a fost de însemnătate covârșitoare. Abia existența sa a creat posibilitatea rapidei răspândiri a creștinismului, căci aici au trăit Părinții Bisericii. Ca moștenitor al Imperiului Roman, Bizanțul se dorește a fi singurul Imperiu, să stăpânească peste toate țările care au aparținut vreodată Imperiului și care intră de acum în ecumenia creștină. Noua Romă, Bizanțul, a preluat gloria, dar și povara vechii Rome. Între istoria romană și istoria bizantină nu există o ruptură. Istoria Bizanțului apare ca o continuare firească a istoriei romane până la încercarea lui Iustinian de a reface unitatea Imperiului. Istoria bizantină este continuatoarea celei romane, după cum statul bizantin a însemnat dezvoltarea Imperiului Roman.

Cu cât ne îndepărtăm însă cronologic de bazele inițial romane, ne întâmpină două elemente fundamentale: grecizarea și creștinarea Imperiului. Retragera Imperiului din vest în răsăritul elenistic și creștinarea au fost factorii transformării treptate a Imperiului Roman în Imperiu Bizantin.

Concepția superioară asupra statului rezida în împărat: el întruchipa Imperiul; demnitatea sa era personală și neîngrădită. Persoana sacră a împăratului constituie însuși conceptul întregii puteri a statului. Ceea ce numim *cezaropapism* a fost în realitate o perpetuare a concepției antice care excludea o autonomie a sferei religioase a vieții. În Bizanț ca și în Occident, Biserica s-a impus ca forță autonomă față de împărat, dar precumpănirea suveranului față de Biserică a fost o trăsătură permanentă a istoriei bizantine. Acest fapt îl exprimă cel mai bine o scrisoare a patriarhului Antonie al IV-lea al Constantinopolului (1389-1390; 1391-1397) adresată cneazului Vasile I al Moscovei (1389-1425), în anul 1394: „*Sacral împărat nu este cum sunt ceilalți conducători. El este uns cu mirul cel mare și este consacrat basileus și autocrator al Romanilor, adică al tuturor creștinilor*”¹.

Noțiunea de *Bizantinologie* este strâns legată de termenii *βυζάντιος* (derivat de la orașul *Βυζάντιον*) și *λόγος*, însemnând știința care cercetează realitățile

¹ Dimitri BOBLESNSKI, *Un Commonwealth medieval: Bizanțul. Europa de Răsărit, 500-1453*, traducere: Claudia DUMITRIU, postfață: Nicolae-Șerban TANAȘOCA, București, Editura Corint, 2002, p. 290.

istorice, culturale și spirituale ale statului care a luat naștere, s-a dezvoltat în partea orientală a fostului Imperiu Roman și a avut capitala în orașul grecesc *Byzantion*, devenit apoi *Constantinopol*.

Orașul *Byzantion* a fost întemeiat de către coloniștii din Megara (situată între Atena și Corint), pe țărmul vestic al Bosforului, prin 659/658 î. Hr. Beneficiind de o așezare deosebit de favorabilă din punct de vedere geografic și strategic, orașul a putut face progrese economice și politice importante, deoarece domina comerțul dintre Marea Neagră și Marea Egee, dintre Europa și Asia Mică și era ușor de apărat, fiind înconjurat pe trei laturi de ape.

Adevărata glorie a orașului a început abia în timpul domniei lui Constantin cel Mare (306-337), care l-a transformat în capitală a Imperiului. Bizanțul s-a numit de atunci *Constantinopol* (adică orașul lui Constantin, ἡ Κωνσταντινούπολις), sau *Noua Romă* (Νέα Ρώμη) sau *A doua Romă* (ἡ Δεύτερα Ρώμη). În anul 324 au început lucrările de restructurare și mărire a vechiului oraș, iar la 11 mai 330 au avut marile serbări de consacrare a lui ca nouă capitală a Imperiului. Din acel moment, până în anul 1453, el a fost centrul politic, cultural, economic și religios al întregii lumi civilizate.

Unii învățați au subliniat faptul că Imperiul Bizantin a fost continuarea directă a Imperiului Roman, pentru care lucru a și fost numit de la o anumită vreme (anul 395) *Imperiul Roman de Răsărit*. Acest lucru este adevărat, căci împărații bizantini, au păstrat o lungă perioadă de timp, titulatura împăraților romani, s-au considerat până la sfârșitul Imperiului urmașii acestora, revendicând toate teritoriile asupra cărora aceștia domniseră. În Imperiul Bizantin au supraviețuit forme de organizare statală, administrativă ori socială de tradiție romană. În special *dreptul*, cu normele juridice romane, au rămas multă vreme în vigoare, cu modificări neesențiale. Chiar limba oficială a Imperiului a fost până la începutul secolului al VII-lea, *latina*. Complexul mare de tradiții romane moștenite de Bizanț a făcut pe marele bizantinolog german Karl Krumbacher (1856-1909) să spună că „*Romanismul constituie unul din elementele de bază ale civilizației bizantine*”. De altfel, locuitorii Imperiului Bizantin se numeau pe sine *romei* (Ῥωμαῖοι, Ῥωμαῖς), iar țara lor era *Romania* (Ῥωμανία) sau *Pământul roman* (ἡ Ῥωμαίων γῆ). Termenul de *bizantin* în accepțiunea de azi era necunoscut locuitorilor Imperiului. El a început să fie utilizat abia mai târziu, în Evul Mediu (în secolul al XVI-lea). Bizantini erau în timpul Imperiului numai locuitorii capitalei, de fapt denumirea rămasă ca o reminiscență a perioadei de dinainte de Constantin cel Mare. Pe de altă parte, alți învățați luând în considerare faptul că Bizantinologia se ocupă în bună parte cu soarta lumii și culturii grecești, că Imperiul Bizantin a cuprins în granițele sale teritorii de veche tradiție elenică, cum au fost Peninsula Balcanică și Asia Mică, că populația și limba erau în aceste regiuni grecești, sunt de părere că ea este o ramură a științei despre elenism.

Caracterul grecesc al lumii bizantine s-a accentuat începând cu secolul al VII-lea (domnia împăratului Heraclius I), când limba latină oficială a fost înlocuită cu greaca. Grecismul a devenit mai pregnant în secolele următoare, când între Apus și Răsărit au apărut disensiuni religioase majore (iconoclasmul, schismele) și chiar conflicte politice (cruciadele). Raporturile dintre cele două lumi, de Răsărit și de Apus, se vor răci și vom constata că ele vor trăi într-o izolare din ce în ce mai adâncă. Acum vom întâlni pentru bizantini și termenul de *eleni* sau *greci*, (Ἕλληνες sau Ἑλλᾶδοί), dar izolat, și fără să-l înlocuiască pe cel de *romei*.

Predominarea tradițiilor grecești și a populației de limbă greacă în Imperiul Bizantin a făcut pe istoricul August Heisenberg (1869-1930) să spună că „*Bizanțul este*

Imperiul Roman devenit creștin, dar de naționalitate greacă”, iar pe Karl Krumbacher să considere elenismul ca al doilea element fundamental al civilizației bizantine.

Grecii de astăzi consideră istoria Bizanțului, istoria lor națională.

În concepția lui Karl Krumbacher, a lui August Heisenberg și a altor învățați despre Bizanț se menționează ca al treilea element constitutiv *creștinismul*. Religia creștină a fost într-adevăr osatura spirituală a Imperiului Bizantin. Întreaga viață publică și particulară a bizantinilor era pătrunsă de învățătura creștină. Ierarhia, clerul, monahismul se bucurau de o mare cinstire și au jucat un rol hotărâtor în viața spirituală, dar și politică, socială și economică a statului. Patriarhul era după împărat, câteodată chiar înaintea lui, cea mai importantă personalitate din Imperiu. Statul și Biserica, împăratul și patriarhul trebuiau să colaboreze, să trăiască într-o armonie perfectă (în *symphonia*, termen bizantin consacrat pentru aceste raporturi) spre binele poporului. Literatura bizantină își are sursa de inspirație în creștinism, la fel majoritatea creațiilor artistice și arhitectonice. De aceea, așa cum am spus, Bizantinologia presupune și cunoașterea istoriei creștine pe o perioadă de mai bine de 1.000 de ani, atât cât a durat și Imperiul Bizantin.

Dar în cadrul realităților bizantine un loc destul de important l-au avut și *influențele orientale*. Între granițele Imperiului Bizantin intrau regiuni din Siria, Armenia, Mesopotamia, Palestina, Egipt, unde existau tradiții de viață deosebite de cele greco-romane. Unele din aceste regiuni au jucat un rol deosebit de important din punct de vedere economic, militar și politic în viața Imperiului. Egiptul de exemplu, a fost grânarul Imperiului Bizantin, iar Armenia și Siria au dat pe cei mai de seamă generali. Contactele cu populațiile orientale din aceste zone și cu popoarele rivale, cum au fost perșii, arabii și turcii, au prilejuit împrumuturi în multe domenii ale vieții bizantine. De pildă, în îmbrăcămintea și fastul de la Curtea imperială se găsesc elemente din Orient. Împăratul și tot ce ținea de persoana lui erau privite ca lucruri sacre sau *hieratice*. Palatul imperial era considerat un loc sacru. Instituția eunucilor, care a jucat un rol important în viața Curții imperiale era, de asemenea, de origine orientală. La fel, în domeniul juridic, mai ales în dreptul penal, unele pedepse corporale (tăierea nasului, orbirea, tăierea mâinilor, a limbii și a altor organe, etc.) au fost preluate din Orient. În arhitectură se pare că a pătruns cupola, probabil din Armenia. Și în alte domenii întâlnim influențe orientale (de ex. Sfânta Sofia).

Deși mai slabe, *influențele occidentale* (turnirurile) n-au lipsit totuși. Ele au fost mai intense începând cu dinastia Comnenilor, mai ales în timpul domniei lui Manuel I Comnenul (1143-1180). Acest împărat, căsătorit cu o prințesă occidentală, voia să refacă vechiul imperiu a lui Constantin cel Mare, fiind supranumit *cavalerul occidental pe tronul Bizanțului*. Cruciadele, pătrunderea pe piața comercială bizantină a venețienilor și genovezilor, crearea Imperiului latin de Constantinopol, în anul 1204, și a altor regate și principate latine pe teritoriul Bizanțului au favorizat și ele influențe occidentale în limbă, literatură, obiceiuri și viața de toate zilele.

Importanța disciplinei și actualitatea ei

S-a constatat că nu se poate pătrunde în esența fenomenului de cultură și civilizație și nu se poate înțelege acea *forma mentis* care caracterizează până în zilele noastre marea comunitate a popoarelor europene, fără a cunoaște istoria, cultura și civilizația bizantină.

Este o realitate de necontestat că civilizația medievală europeană s-a născut în sud-estul continentului și în Orientul Apropiat, într-un moment în care părțile

sale apusene și centrale erau bânuite de popoarele barbare, iar viața urbană, creatoare și purtătoare de cultură era dezorganizată. Slăbirea resurselor materiale și spirituale ale lumii europene păgâne ca și răspândirea rapidă a creștinismului au favorizat grăbirea procesului de descompunere a Imperiului Roman. Istoricul francez Numa Denis Fustel de Coulanges (1830-1889) consideră apariția creștinismului ca semn al sfârșitului antichității. Spre deosebire de antichitatea europeană care era preponderent romană și unde fiecare oraș, fiecare cetate și fiecare casă își avea divinitatea ei, creștinismul a adus o singură divinitate, unind oamenii, schimbându-le și îmblânzindu-le mentalitatea dar și pregătindu-i pe oameni pentru realizarea Europei în sensul comuniunii popoarelor ce o locuiau.

Diferitele aspecte ale Bisericii Ortodoxe moderne ne permit să le descoperim originea în perioada bizantină. În Bizanț s-a încheiat elaborarea Sfintei Liturghii; *Tipicoanele* și *Ceasloavele* bizantine din secolele XIII-XIV diferă foarte puțin de cărțile noastre liturgice, icoana ortodoxă respectă regulile tradiției bizantine, iar moștenirea patristică care constituie până în prezent fundamentul teologiei ortodoxe, a primit forma sa definitivă în Bizanț. Așadar, perioada bizantină, în cursul căreia s-a cristalizat viața Bisericii, trebuie recunoscută ca decisivă pentru istoria Ortodoxiei. Din punct de vedere istoric, Biserica Ortodoxă este Biserica bizantină, care a supraviețuit căderii Imperiului.

Nu în ultimul rând, cultura și civilizația elenistică au premers în realizarea unei culturi și civilizații grecești, reușind să reunească marea varietate a lumii orientale, pregătind-o și apropiind-o de civilizația creștină.

În ceea ce ne privește pe noi românii, Bizanțul a avut un rol hotărâtor în continuitatea daco-romană, în creștinarea noastră, în procesul de formare a popoarelor și a limbii române, în organizarea și viața bisericească, în cultură și artă. Rolul Imperiului Bizantin în istoria europeană ca și a poporului român nu poate fi neglijat chiar dacă mulți îl trec uneori cu vederea. În perioada migrației popoarelor, Imperiul Bizantin a reprezentat singura formațiune politică din sud-estul european care a reușit să se impună în fața barbarilor obligându-i pe aceștia să dea libertate de viață și de credință autohtonilor daco-romani. Din Bizanț a fost apoi condusă activitatea misionară de creștinare în părțile noastre. Mai târziu, când s-au constituit statele feudale independente românești în secolul al XIV-lea, întemeierea Mitropoliilor cu toată organizarea bisericească și formele pe care le-a îmbrăcat monahismul, toate s-au făcut în strânsă legătură cu Bizanțul.

După cum se știe, deși cu intermitențe, o parte din teritoriile românești au stat sub influență bizantină, impactul instituțional fiind însă de mai lungă durată, exercitându-se fie direct, fie mijlocit prin intermediul slavilor sudici.

În ultimul timp au fost înregistrate și împrumuturile lingvistice din epoca bizantină propriu zisă (secolele VII-XV): *cort*, *a agonisi*, *ctitor*, *arvună*, *folos*, *prinos*, *stol*, *a urgisi*, *egumen*, *arhiereu*, etc., la care se adaugă și alți termeni veniți pe cale indirectă: *dascăl*, *diac*, *hârtie*, *pedeapsă*, *vâstar*, *psaltire*, *har*, *sihastru*, *schit*, ș. a.

Trebuie subliniat în mod deosebit faptul esențial că în lumina izvoarelor bizantine s-a discutat problema continuității poporului român pe teritoriul pe care îl ocupă astăzi. S-au găsit mărturii care atestă vechimea și continuitatea strămoșilor noștri, „descendenți direcți și statornici ai celor mai vechi oameni ai pământului” (Alexandru Elian) în spațiul carpato-danubiano-pontic. În aceste condiții, nu este întâmplător faptul că Bizantinologia și-a recâștigat astăzi locul cuvenit între disciplinele istorice.

În vreme ce, timp de mai bine de o mie de ani, Apusul Europei cunoștea o evoluție mai lentă, constituindu-se aici destul de încet o cultură și civilizație distinctă, Imperiul

Bizantin s-a organizat pe principiul monarhiei absolute cu o administrație puternic centralizată având la bază cultura greacă și dreptul roman, pătrunse de elementele civilizației orientale. Această sinteză originală se va răspândi pe o arie foarte largă în Europa sud-estică și centrală, dând un anumit specific culturii popoarelor din această zonă. În fapt, Bizanțul a fost singurul stat civilizat din Europa Evului Mediu timpuriu, iar vitalitatea orientală dublată de credința creștină au asigurat Ortodoxiei un rol hotărâtor în evoluția istorică a bătrânului continent.

Bizantinologia va trebui să aibă deci în vedere studierea tuturor acestor aspecte, schițate doar sumar aici. Gama problemelor este deci vastă, iar perioada de timp îndelungată, un mileniu. În acest complex de probleme și perioadă de timp vom întâlni lucruri și persoane înălțătoare, care au contribuit la progresul statului și al civilizației bizantine. Pe de altă parte, nu vor lipsi nici momentele, când vom constata oameni și fapte care au frânat sau chiar determinat involuția puterii bizantine, din punct de vedere politic, economic, cultural și religios. Toate acestea ne vor oferi imaginea a ceea ce trebuie și nu trebuie să se întâmple în istorie și ne vor convinge că un rol important în făurirea civilizației omenirii îl au oamenii de seamă. Când ei sunt aproape de Dumnezeu și trăiesc după normele Sale, li se asigură progresul, și când se îndepărtează de el, urmează regresul.

În sfârșit, prin studii Bizantinologiei, se poate dobândi o înțelegere mai bună și adecvată a disciplinelor înrudite: *Istoria Bisericii Universale*, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, *Patrologia și literatura postpatristică*, *Istoria românilor*, *Istoria universală* și chiar *Dogmatica*. Pe lângă acestea ea se servește și de alte discipline cum ar fi epigrafia, arheologia, numismatica, paleografia, geografia istorică, lingvistica, folclorul, etnologia și altele. Reiese din cele de mai sus că Bizantinologia este o știință vastă, că domeniul ei de cercetare este deosebit de complex.

Bibliografie

MANUALE, DICȚIONARE, ENCICLOPEDII, SINTEZE: **Emilian POPESCU**, *Curs de Bizantinologie* (mss. poligr.), București, 1996, pp. 2-4; **Avram ANDEA**, *Sinteză de istorie bizantină*, Timișoara, Editura Mirton, 1995, pp. 5-7, ediția a II-a, Cluj-Napoca, Editura Supergraph, 2000, pp. 5-8; **Alain DUCCELLIER**, *Bizantinii-istorie și cultură*, traducere din limba franceză de Simona NICOLAE, București, Editura Teora, 1997, pp. 7-22; **Vasile V. MUNTEAN**, *Bizantinologie*, vol. I, Arhiepiscopia Timișoarei, Editura Învierii, 1999, pp. 31-33 (cu bibliografie); **Emanoil BĂBUȘ**, *Bizanțul, istorie și spiritualitate*, București, Editura Sophia, 2003, pp. 5-7; ediția a doua, revizuită și adăugită, București, Editura Sophia, 2010, pp. 5-8; **Stelian BREZEANU**, *O Istorie a Bizanțului*, București, Editura Meronia, 2005, pp. 7-10; **Idem**, *Istoria Imperiului Bizantin*, București, Editura Meronia, 2007, pp. 7-11; **Timothy E. GREGORY**, *O istorie a Bizanțului*, traducere de Cornelia DUMITRU, Iași, Editura Polirom, 2013, pp. 17-19.

ARTICOLE ȘI STUDII: **Nicolae IORGA**, „Définir Byzance”, în *BZ*, t. XXX, 1929-1930, pp. 416-420; **Idem**, „Ce este Bizanțul”, conferință ținută la Universitatea liberă (martie 1939), București, Institutul de Studii bizantine, Tipografia „Datina Românească”, 1939, republicat în vol. *Sinteza bizantină. Conferințe și articole despre civilizația bizantină*, texte alese, traducere și prefață de Dan ZAMFIRESCU, București, Editura Minerva, 1972, pp. 3-30; **Idem**, „Să definim Bizanțul”, în vol. *Sinteza bizantină. Conferințe și articole despre civilizația bizantină*, texte alese, traducere și prefață de Dan ZAMFIRESCU, București, Editura Minerva, 1972, pp. 31 ș. u.

LUCRĂRI: **Johannes IRMSCHER**, *Einführung in die Byzantinistik*, Berlin, 1971; **Otto MAZAL**, *Handbuch der Byzantinistik*, Graz, 1989; **Gyula MORAVCSIK**, *Einführung in die Byzantinistik*, Darmstadt, 1976.

CAPITOLUL I

NOȚIUNILE DE BAZĂ ALE TERMINOLOGIEI BIZANTINE. PERIODIZAREA ISTORIEI, CULTURII ȘI SPIRITUALITĂȚII BIZANTINE

I.1. NOȚIUNILE DE BIZANTINOLOGIE, IMPERIU BIZANTIN, BIZANȚ, BIZANTIN, RHOMEI, ROMANIA

In general pentru studiul istoriei și spiritualității Bizanțului folosim termenul de *Bizantinologie* (engl. *Byzantinism*; fr. *Byzantinisme*; germ. *Byzantinistik*), adar și pe cel de *Bizantinistică*. Ambii termeni desemnează ceea ce numim știința despre Imperiul Bizantin, adică istoria, cultura, civilizația și spiritualitatea Bizanțului.

Imperiul Bizantin sau, mai pe scurt, Bizanțul a reprezentat continuarea directă și transformarea treptată, în condiții noi, a părții răsăritene a Imperiului Roman. Această evoluție a fost posibilă ca urmare a decalajului intervenit între cele două părți ale marelui Imperiu Roman, consecință a crizei declanșată în secolul al III-lea d. Hr. și a atacurilor popoarelor barbare. Căderea Imperiului Roman de Apus (476) și continuarea lui în Răsărit, mutarea noii capitale la Constantinopol (330) și victoria creștinismului asupra politeismului păgân au marcat începutul istoriei bizantine.

Imperiul Bizantin sau Bizanțul, *de facto*, erau Imperiul Roman de Răsărit, încreștinat și în strânsă legătură cu Orientul. În acest sens, istoricul german August Heisenberg spunea că: „*Bizanțul este Imperiul Roman devenit creștin, dar de naționalitate greacă*”.

Termenii amintiți în subtitlul prelegerii sunt de origine modernă, fiind creația oamenilor de cultură din epoca Renașterii și a curentului umanist. Denumirea de *Imperiul Bizantin* a fost folosită în istoriografia universală, pentru prima dată, în anul 1557, de către istoricul german Hieronymus Wolf (1516-1580), în lucrarea sa *Corpus Historiae Byzantinae*. El a dorit astfel, să scoată în evidență evoluția istorică independentă a Imperiului Roman de Răsărit, rezultat în urma scindării din anul 395, realizată de împăratul Teodosie I cel Mare (379-395) și care a durat până în anul 1453. Opțiunea sa a pornit de la numele anticei colonii grecești Byzantion, pe locul căreia a fost ridicată noua capitală a părții răsăritene a Imperiului Roman, *Nova Romă* sau *Constantinopolul*. Continuatoare a tradiției imperiale romane, noua realitate politică statală a fost influențată de limba și cultura greacă, fără a renunța la moștenirea antică romană. În secolul al XVII-lea, autorii francezi, precum